promote the protection of citizens' rights at national level and, as a result, can be an effective means of avoiding undue burden on the European Court of Human Rights.

The most relevant directions for the constitutional complaint in Ukraine are identified: the introduction of a full constitutional complaint, but not a regulatory one which is in force today; inability to review the decision of the Court of Justice for a final judgement already enforced, etc. It is pointed out that the introduction of a normative model of constitutional complaint in Ukraine provoked a number of discussions regarding the full realization of the rights of the individual, but the situation in the state should be evaluated first and foremost. Various statistics on the constitutional complaint in Ukraine and in foreign countries are presented and analyzed. It is highlighted that given the complex political and economic situation in the country and other factors, the implementation of the constitutional complaint institute should be moderate in nature and be gradual, elaborated and legally predicted by specialists. It is emphasised that the introduction of a complete model of constitutional complaint is an important direction of development of constitutional modernization in Ukraine which should move in parallel with political, social, economic reforms.

With a view to the effective and transparent implementation of the constitutional complaint institute in Ukraine, the need for clarification of the provision of Article 78 on the grounds for issuing the interlocutory order, since the question remains as to what exactly should be referred to as the term "irreversible consequences"; attention to the issue of meaningful filling of the concept of "public interest" (Part 2 of Article 77 of the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine").

Keywords: *Constitutional Court of Ukraine, institute of constitutional complaint, full model of constitutional complaint, normative model of constitutional complaint, injunction, public interest.*

УДК 342.7 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-2-15-20

**Юрій
КИРИЧЕНКО[®]**
доктор юридичних
наук, доцент

**Ганна
ДАВЛЕТОВА[®]**
асистент кафедри

(Національний університет "Запорізька політехніка")

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ І ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Досліджено конституційну практику нормативного регулювання права на свободу світогляду і віросповідання, закріпленого в ст. 35 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій держав континентальної Європи. Обґрунтована необхідність викладення зазначеної норми в новій редакції.

Ключові слова: *конституція, свобода світогляду, свобода віросповідання, право на свободу світогляду і віросповідання, релігія.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільно-політичних відносин набувають актуальності питання, що стосуються релігії, яка істотно впливає на розвиток прав і свобод людини, держави і правових систем, на формування політичної, правової та релігійної культури населення. Релігійність набула масового характеру в житті українського суспільства й оцінюється громадськістю як основоположний і загальноприйнятий чинник духовної культури.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-

© Кириченко Ю.В., 2020
ORCID iD: <http://Orcid.org/0000-0002-1212-1622>
kirichenko_yuriy84@ukr.net

© Давлетова Г.В., 2020
kirichenko_yuriy84@ukr.net

теоретичним підґрунтям дослідження зазначеної теми стали національне конституційне законодавство та конституційне законодавство держав континентальної Європи, а також наукові праці вчених з обраної проблематики.

Слід наголосити, що сьогодні в Україні не проведено серйозних наукових досліджень щодо порівняльно-правового аналізу положень норм Конституції України з відповідними положеннями норм конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплено право на свободу світогляду і віросповідання.

Викладене свідчить про актуальність досліджуваної проблематики та потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу положень норм конституцій України та держав континентальної Європи, в яких закріплено право на свободу світогляду і віросповідання, а також формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення положень ст. 35 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу світогляду і віросповідання, яке закріплено в ст. 35 Конституції України, відноситься до громадянських прав людини та складається з трьох основних елементів: свободи думки, свободи совісті і свободи релігії. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти релігійні культи і ритуальні обряди, а також вести релігійну діяльність.

Порівняльно-правовий аналіз положень норм конституцій держав континентальної Європи засвідчив деякі розбіжності щодо правового регулювання права на свободу світогляду і віросповідання. Так, у конституціях Андорри, Болгарії, Боснії і Герцеговини, Вірменії, Грузії, Естонії, Литви, Македонії, Румунії, Сан-Марино, Сербії, Чехії і Чорногорії аналізоване право закріплено поряд з іншими правами людини. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 6 Конституції Сан-Марино гарантується “свобода особистості, право на житло, свобода вибору місця проживання і переміщення, свобода зборів і асоціацій, вираження поглядів, свобода совісті і віросповідання” [1, с. 101]. В інших конституціях європейських держав досліджуване право сформульовано в окремій статті.

Також в конституціях європейських держав використовуються неоднакові вербальні позначення цього права. Зокрема, вживаються такі термінологічні вирази, як: “свобода совісті і віросповідання”, “свобода культів”, “свобода совісті, віросповідання та інших переконань”, “свобода совісті і релігії”, “свобода совісті”, “свобода релігії і культу”, “свобода релігії”, “свобода вибору віросповідання”, “свобода совісті, релігії і культу”, “свобода віри і совісті”, “свобода релігійних вірувань”, які відрізняються між собою, але мають багато спільного. Наприклад, у п. 1 ст. 48 Конституції Азербайджану зазначено, що “кожен володіє свободою совісті” [2, с. 37]. У той же час, проголошення в багатьох конституціях “свободи совісті” за змістом не розкривається. І лише Конституція України для позначення досліджуваного явища вперше застосувала словосполучення “свобода світогляду і віросповідання”. Як зауважує О. А. Альонкін, це словосполучення “створює певний симбіоз наукових термінів” і “таким чином здійснюється синтез загально визнаних юридичних категорій “свобода думки”, “свобода совісті” і “свобода релігії” [3, с. 10]. До речі, у чинному законодавстві України, за винятком Конституції України, термін “свобода світогляду” не використовується [4, с. 164]. Також зазначений термін відсутній у міжнародно-правових актах з прав людини та конституціях європейських держав, крім Німеччини і Швейцарії, в яких є згадка про світогляд. Наприклад, у п. 1 ст. 4 основного Закону Німеччини закріплено, що “свобода віросповідання, совісті та свобода релігійних переконань і світогляду непорушувані” [5, с. 182].

У ч. 1 ст. 35 Конституції України до права на свободу світогляду приєднано також і свободу віросповідання, які не є тотожними і співвідносяться як загальне і часткове. При цьому, поняття “свобода віросповідання” входить до структури категорії “свобода совісті” як важливий її компонент [6, с. 72]. Зазначені свободи, на думку Є. С. Данильченка, мають значні відмінності, і тому поєднувати їх в одній конструкції є недопустимим [4, с. 168].

Отже, враховуючи викладене, пропонуємо термін “свобода світогляду” вилучити з ч. 1 ст. 35 Конституції України та замість нього закріпити термін “свобода совісті”, що за своїм змістом, по-перше, охоплює широку сферу духовного, світоглядного буття людини, а по-друге, виступає як свобода вибору і самоствердження індивіда в системі релігійних координат. Більше того, у конституціях європейських держав термін “свобода совісті” використовується для характеристики становища релігії, церкви, стану забезпе-

чення свободи віросповідання, а також тлумачиться як право на атеїстичне переконання.

Виходячи зі специфіки законодавчої техніки конституційної норми та з огляду на те, що кожна друга держава континентальної Європи внесла у свої конституції пояснення, що включає в себе право на свободу совісті і віросповідання, ми вважаємо, що не можна погодитись з думкою окремих науковців щодо розширення змісту досліджуваного права шляхом закріплення таких елементів віросповідання людини, як право сповідувати релігійні переконання, вести атеїстичну діяльність, право приймати і змінювати релігійні або інші переконання за своїм вибором, право на релігійну освіту тощо, оскільки будь-яке роз'яснення того чи іншого явища належить до компетенції галузевого законодавства [7, с. 126; 3, с. 11; 8, с. 49].

Крім того, в аналізованому положенні закріплено словосполучення “релігійні культи”, яке, за висловлюванням А. С. Ловінюкова, є недостатньо коректним і яке вчений пропонує замінити на термін “релігійні обряди”. При цьому, науковець виходить із того, що релігійні обряди мають суттєве значення в практиці будь-якої релігії і тому їх відсутність фактично позбавляє розглядуване право називатися релігійним. Право сповідувати будь-яку релігію нерозривно пов'язано з правом здійснювати ті чи інші релігійні обряди [9, с. 28]. У зв'язку з цим ми пропонуємо зі словосполучення “релігійні культи і ритуальні обряди”, яке закріплено в другому реченні ч. 1 ст. 35 Конституції України, вилучити слово “култи”, що буде більше відповідати вимогам міжнародно-правових актів.

Варто наголосити, що кожна держава, виходячи із загальнолюдських цінностей людини, повинна чітко окреслити межі свого втручання в сповідання будь-якої віри, у діяльність релігійних організацій. Зважаючи на це, вітчизняний законодавець у ч. 2 ст. 35 Конституції України закріпив вичерпний перелік обмеження права на свободу світогляду і віросповідання, який може бути застосований лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Подібні правові обмеження цього права встановлені й у конституціях Азербайджану, Андорри, Болгарії, Вірменії, Литви, Польщі, Сербії, Словаччини, Чорногорії. Водночас переважна більшість положень конституцій європейських держав жодних підстав обмеження досліджуваного права не містять, а їх перелік надається у відповідному законі.

Важливим аспектом реалізації права на свободу світогляду і віросповідання є юридичне визначення засад взаємовідносин між державою і церквою. Виходячи зі змісту ч. 3 ст. 35 Конституції України, можна стверджувати, що принцип, який закріплено в цій частині, полягає в невтручанні держави в діяльність церкви і релігійних організацій і забезпечує їх юридичну рівність у суспільстві і державі. З одного боку, держава в питаннях віри є нейтральною, вона не втручається у внутрішні справи церкви та релігійних організацій, не фінансує їх діяльність, у той же час церква і релігійні організації не виконують державних функцій та не втручаються в діяльність державних органів і не беруть участь у політичному житті. А з іншого боку, таке відокремлення не виключає взаємозв'язків між державою і релігійними організаціями, адже, як інститути громадянського суспільства, представники цих організацій мають право здійснювати громадський контроль щодо дотримання права на свободу світогляду і віросповідання, а також разом з органами державної влади організовувати та проводити спільні заходи в соціальній і гуманітарній сферах. Тому, беручи до уваги, що ні церква (релігійні організації), ні держава не “відокремлені” в буквальному розумінні цього слова одні від одних, Л. В. Ярмол пропонує закріпити на конституційному рівні принцип, що Україна є світською державою, що на думку вченої, означає, що держава є нейтральною, безсторонньою щодо будь-яких різновидів віри [10, с. 49]. Про світський характер держави йдеться лише в конституціях Сербії і Франції.

Принцип невтручання держави в діяльність церкви і релігійних організацій закріплено й у конституціях Азербайджану, Албанії, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Грузії, Італії, Латвії, Македонії, Молдови, Польщі, Португалії, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Хорватії, Чорногорії. При цьому варто наголосити, що тільки Україна на конституційному рівні закріпила положення про те, що школа відокремлена від церкви. Подібного припису немає у жодній конституції європейських держав і лише в ч. III ст. 18 Конституції Азербайджану він записаний у такий спосіб: “Державна система освіти має світський характер” [2, с. 28]. Отже, враховуючи, що в міжнародно-правових актах відсутня вимога щодо обов'язкового відокремлення церкви від держави, але, беручи до уваги, що в них зафіксовано принцип рівності громадян незалежно від їх ставлення до релігії, а також історію та менталітет українського народу, ми пропонуємо перше речення ч. 3 ст. 35

Конституції України викласти в такий спосіб: “Церкви і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а державна система освіти – від церкви” [11, с. 190].

Слід зауважити, що в ч. 3 ст. 35 Конституції України поряд із вказаним принципом або окремо проголошується й інший принцип “жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова” [12], який передбачає неприпустимість встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії над іншими. Як наголошують П. М. Рабінович і Л. В. Ярмол, існування в сучасних умовах інституту державної релігії породжує низку правових проблем, розв’язати які досить непросто. І далі вчені зауважують, що встановлення державної релігії є порушенням, недопустимим обмеженням свободи віросповідання людини, оскільки однією з можливостей такої свободи є колективне сповідання будь-якої релігії, а обмеження прав релігійних громад, які не сповідують державну релігію, тягне за собою відповідно й обмеження прав її членів, пов’язаних зі свободою віросповідання [13, с. 17–18]. З огляду на це, вказані науковці пропонують у Конституції України досліджуване положення викласти в такому формулюванні: “Жодна релігія не може бути визнана державною чи обов’язковою” [14, с. 7]. Але з такою пропозицією важко погодитись, оскільки будь-яка державна релігійна ідеологія вже є обов’язковою, а також всі питання щодо взаємовідносин держави і церкви повинні регулюватись виключно релігійним законодавством.

Також слід наголосити, що в Конституції України не відображений важливий принцип щодо визнання всіх релігій, віросповідань і релігійних організацій рівними перед законом, так, як це передбачили законодавці Білорусі і Хорватії. При цьому необхідно звернути увагу на те, що в конституціях деяких європейських держав хоча й закріплюється принцип рівності релігій, але водночас надається перевага, привілеї одному віровченню чи декільком. Наприклад, у ст. 9 Конституції Грузії відображено, що “державна визнає виняткову роль грузинської православної церкви в історії Грузії і разом з тим проголошує повну свободу релігійних переконань і віросповідання” [2, с. 166]. Отже, враховуючи важливість цього питання, ми вважаємо, що аналізований принцип слід закріпити в ч. 3 ст. 35 Конституції України в такий спосіб: “Церкви і релігійні організації є рівними перед законом” [11, с. 192].

Частина 4 ст. 35 Конституції України встановила правило, відповідно до якого “ніхто не може бути звільнений від своїх обов’язків перед державою або відмовитись від виконання законів за мотивами релігійних переконань” [12]. При цьому слід підкреслити, що подібна заборона не знайшла свого конституційного закріплення в європейських державах. Однак, незважаючи на відсутність такої заборони в міжнародно-правових актах з прав людини та більшості конституцій європейських держав, ми вважаємо, що це положення повинно існувати в Конституції України в оновленому варіанті (ст. 23-1), про що вже йшлося на початку цього підрозділу.

Крім того, у ч. 4 ст. 35 Конституції України передбачена можливість заміни виконання військового обов’язку, що суперечить релігійним переконанням громадянина, на альтернативну (невійськову) службу. На нашу думку, це положення необхідно перенести до ст. 65 Конституції України.

Варто наголосити, що вітчизняний законодавець не звернув увагу на такий важливий аспект забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання, як заборона примушувати особу сповідувати іншу релігію, брати участь у релігійних культах і обрядах, вести релігійну діяльність, що відображено в міжнародно-правових актах, а також у конституціях Азербайджану, Албанії, Іспанії, Литви, Монако, Польщі, Словенії, Фінляндії, Чорногорії і Швейцарії. На нашу думку, проголошення цієї заборони на конституційному рівні лише сприятиме гарантуванню в сучасній Україні, де співіснують різні релігійні вчення та течії, безпеки людині від будь-якого примусу щодо її свободи світогляду і віросповідання.

Висновки. Отже, враховуючи європейський досвід конституційно-правового регулювання права на свободу світогляду і віросповідання, пропонуємо ст. 35 Конституції України викласти в такий редакції:

“Кожен має право на свободу совісті і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров’я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церкви і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а державна система освіти – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Церкви і релігійні організації є рівними перед законом.

Забороняється примушувати особу обирати та сповідувати будь-яку релігію чи віру, брати участь у релігійних і ритуальних обрядах чи в діяльності релігійної організації та здобувати релігійну освіту”.

Список використаних джерел

1. Конституции государств Европы: у 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: НОРМА, 2001. Т. 3. 792 с.
2. Конституции стран СНГ и Балтии: учеб. пособ. / сост. Г. Н. Андреева. Москва: Юрист, 1999. 640 с.
3. Альонкін О. А. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання та гарантії його реалізації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
4. Данильченко С. С. Теоретичний аспект використання терміну “свобода світогляду” у конституційно-правовому регулюванні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 46. С. 163–169.
5. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 816 с.
6. Биков О. М. Свобода совісті та свобода віросповідання: співвідношення понять. *Право і суспільство*. 2011. №2. С. 69–73.
7. Бедь В. В. Право не сповідувати жодної релігії як складова свободи совісті: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”*. 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. С. 124–127.
8. Ярмол Л. Юридичне забезпечення в Україні права людини на віросповідання: загально-теоретичні підстави удосконалення. *Юридична наука*. 2003. №6. С. 48–54.
9. Ловинюков А. С. Свобода совести (анализ, практика, выводы). *Государство и право*. 1995. №1. С. 24–36.
10. Ярмол Л. Принципи законодавства України щодо свободи віровизнання. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Вип. 37. С. 44–50.
11. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду: монографія. Київ: Центр учбов. літ-ри, 2017. 540 с.
12. Конституція України: станом на 4 трав. 2017 р.: відповідає офіц. тексту. Київ: Алерта, 2017. 80 с.
13. Рабінович П. М., Ярмол Л. В. Можливості вдосконалення законодавчого забезпечення права людини на свободу віросповідання в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №1. С. 16–27.
14. Рабінович П. М., Ярмол Л. В. Законодавча регламентація в Україні права людини на свободу віросповідання: можливості оптимізації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. №2–3. С. 5–16.

Надійшла до редакції 31.03.2020

References

1. Konstitutsyi gosudarstv Yevropy [Constitutions of European states]: u 3 t. / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva: NORMA, 2001. T. 3. 792 s. [in Russ.]
2. Konstitutsyi stran SNG i Baltii [Constitutions of the CIS and Baltic countries]: ucheb. posob. / sost. H. G. Andreeva. Moskva: Yurist", 1999. 640 s. [in Russ.]
3. Al'onkin, O. A. (2010) Konstytutsiynе pravo lyudyny na svobodu svitohlyadu i virospovidannya ta harantiyi yoho realizatsiyi v Ukrayini [The constitutional right of the man to freedom of thought and religion and guarantees of its implementation in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 20 s. [in Ukr.]
4. Danyl'chenko, Ye. S. (2009) Teoretychnyy aspekt vykorystannya terminu “svoboda svitohlyadu” u konstytutsiyno-pravovomu rehulyuvanni [Theoretical aspect of the use of the term "freedom of worldview" in the constitutional and legal regulation]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Vyp. 46. S. 163–169. [in Ukr.]
5. Konstgtutsyi gosudarstv Yevropeyskogo Soyuza [Constitutions of the EU states] / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva: INFRA-M-NORMA, 1997. 816 s. [in Russ.]
6. Bykov, O. M. (2011) Svoboda sovisti ta svoboda virospovidannya: spivvidnoshennya ponyat' [Freedom of conscience and freedom of religion: the correletion of concepts]. *Pravo i suspil'stvo*. №2. S. 69–73. [in Ukr.]
7. Bed', V. V. (2013) Pravo ne spoviduvaty zhodnoyi relihiyi yak skladova svobody sovisti: porivnyal'no-pravovyy analiz [The right not to profess any religion as a component of freedom of conscience: a comparative legal analysis]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya “Pravo”*. Vyp. 22. CH. II. T. 1. S. 124–127. [in Ukr.]
8. Yarmol, L. (2003) Yurydychne zabezpechennya v Ukrayini prava lyudyny na virospovidannya: zahal'no-teoretychni pidstavy udoskonalennya [Legal support in Ukraine of the human right to religion: general theoretical grounds for improvement]. *Yurydychna nauka*. №6. S. 48–54. [in Ukr.]

9. Lovinyukov A. S. Svoboda sovesti (analiz, praktika, vyvody) [Freedom of conscience (analysis, practice, conclusions)]. *Gosudarstvo i pravo*. 1995. №1. S. 24–36. [in Russ.]
10. Yarmol, L. (2002) Pryntsypy zakonodavstva Ukrayiny shchodo svobody virovyznannya. Visnyk L'viv-s'koho universytetu [Principles of Ukrainian legislation on freedom of religion]. *Seriya yurydychna*. Vyp. 37. S. 44–50. [in Ukr.]
11. Kyrychenko, Yu. V. (2017) Aktual'ni problemy konstytutsiyno-pravovoho rehulyuvannya prav, svobod ta obov'yazkiv lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini v konteksti yevropeys'koho dosvidu [Actual problems of constitutional and legal regulation of rights, freedoms and responsibilities of the man and the citizen in Ukraine in the context of European experience]: monohrafiya. Kyiv: Tsentru uchbov. lit-ry., 540 s. [in Ukr.]
12. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]: stanom na 4 trav. 2017 r.: vidpovidaye ofits. tekstu. Kyiv: Alerta, 2017. 80 s. [in Ukr.]
13. Rabinovych, P. M., Yarmol, L. V. (2004) Mozhlyvosti vdoskonalennya zakonodavchoho zabezpechennya prava lyudyny na svobodu virospovidannya v Ukrayini [Possibilities of improving the legislative support of the human right to freedom of religion in Ukraine]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*. №1. S. 16–27. [in Ukr.]
14. Rabinovych, P. M., Yarmol, L. V. (2004) Zakonodavcha rehlementatsiya v Ukrayini prava lyudyny na svobodu virospovidannya: mozhlyvosti optymizatsiyi [Legislative regulation in Ukraine of the human right to freedom of religion: opportunities for optimization]. *Byuleten' Ministerstva yustytitsiyi Ukrayiny*. №2–3. S. 5–16. [in Ukr.]

SUMMARY

Yuriy V. Kyrychenko, Hanna V. Davletova. Theoretical-legal aspects of constitutional regulation of the right to freedom of opinion and religion in Ukraine and the countries of continental Europe. The article explores the constitutional practice of normative regulation of the right to freedom of thought and religion, enshrined in Art. 35 of the Constitution of Ukraine and in similar norms of the constitutions of the states of continental Europe. The necessity to state the stated norm in the new version is substantiated.

It is determined that the right to freedom of worldview and religion, which is enshrined in Art. 35 of the Constitution of Ukraine, relates to civil rights of man and citizen and consists of three basic elements: freedom of thought, freedom of conscience and freedom of religion. This right includes the freedom to profess any religion or not to practice any religion, to freely send religious cults and rituals, as well as to conduct religious activities.

It is noted that in the states of continental Europe the constitutional and legal regulation of the right to freedom of opinion and religion is implemented differently. Thus, in the constitutions of Andorra, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Armenia, Georgia, Estonia, Lithuania, Macedonia, Romania, San Marino, Serbia, Czech Republic and Montenegro, the analyzed law is enshrined along with other human rights. In other constitutions of European states, the law under study is formulated in a separate article.

It is stated that the constitutions of European states use unequal verbal designations of this right. In particular, such terminological expressions as "freedom of conscience and religion", "freedom of cults", "freedom of conscience, religion and other beliefs", "freedom of conscience and religion", "freedom of conscience", "freedom of religion and worship", "freedom of religion", "freedom of choice of religion", "freedom of conscience, religion and worship", "freedom of religion and conscience", "freedom of religious beliefs", which differ but have much in common.

The expediency of deleting the term "freedom of world outlook" from Part 1 of Art. 35 of the Constitution of Ukraine and the consolidation of the term "freedom of conscience", which in its content, first, covers a broad sphere of spiritual, world-view of human being, and second, acts as the freedom of choice and assertion of the individual in the system of religious coordinates.

It is proposed taking into account the European experience of constitutional and legal regulation of the right to freedom of opinion and religion of the provision of Art. 35 of the Constitution of Ukraine shall be read as follows:

"Everyone has the right to freedom of conscience and religion. This right includes the freedom to profess any religion or not to practice any religion, to freely send religious or ritual rites alone or collectively, to conduct religious activities.

The exercise of this right may be restricted by law only in the interests of public order, the health and morals of the population, or the protection of the rights and freedoms of others.

Churches and religious organizations in Ukraine are separated from the state and the state education system from the church. No religion can be recognized as binding by the state. Churches and religious organizations are equal before the law.

It is forbidden to compel a person to choose and profess any religion or belief, to participate in religious and ritual ceremonies or activities of a religious organization and to receive religious education."

Keywords: constitution, freedom of world view, freedom of religion, right to freedom of world view and religion, religion.